PROGRAMMA
WADDENEILANDEN

vijf bloeiende, levendige gemeenschappen - nu en in de toekomst

UITVOERINGSPROGRAMMA

november 2021

De Waddeneilanden… vijf bloeiende, levendige gemeenschappen - nu en in de toekomst

Harlingen, november 2021
Versie: 3.0 (na collegeronde)

Foto's
Cover: Dorpsstraat Vlieland tijdens seizoen, speeltuin Terschelling,

MS Willem de Vlamingh (door Henry Drost)

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Goed Wonen & Leven	5
Quick Wins	10
Toekomstbestendig Ondernemen & Ontwikkelen	13
Optimaal Bereikbaar & Verbonden	18
Duurzame Energie	22
Circulaire Economie	28
Organisatie	34

BIJLAGEN
1. Inspanningen in tijdlijn (apart document)

Inleiding

Vijf bloeiende en levendige gemeenschappen. Dat willen de eilanden zijn én blijven. Eilanden waar het goed wonen, leven, ondernemen en recreëren is en waar duurzaamheid en een circulaire economie hoog in het vaandel staan.

Het werken aan het Programma heeft een tweeledig doel. Enerzijds gaan we aan de slag met het versterken van de brede welvaart voor alle inwoners, nu en in de toekomst. Anderzijds versterken we door gestructureerd samen te werken aan dit programma, de bestuurlijke samenwerking tussen de eilanden onderling en met het Rijk, de beide provincies en andere partners.

In dit Uitvoeringsprogramma wordt het Programma Waddeneilanden van juni 2021 uitgewerkt in concrete acties die we in de komende vijf jaar willen uitvoeren.

Een groot deel van het programma wordt uitgevoerd in de periode van 2021-2026, met een uitloop voor projecten die een langere doorloop kennen door bijvoorbeeld vergunningstrajecten. Het eerste jaar is bedoeld voor het opbouwen van de programma-organisatie en quick wins en daaropvolgende jaren voor de uitvoering van grotere projecten die een langere opstartfase vragen. De periode 2022-2026 komt overeen met de looptijd van het Uitvoeringsprogramma van de Agenda voor het Waddengebied 2050 en die van het Investeringskader Waddenfonds (IKW).

De inhoud van het programma wordt tweejaarlijks geëvalueerd en zo nodig bijgesteld op basis van recente ontwikkelingen en inzichten.

Voor een toelichting op de programmalijnen en meer achtergrondinformatie over de eilander opgaven verwijzen we naar het in juni 2021 vastgestelde Programma Waddeneilanden dat het kader vormt voor dit Uitvoeringsprogramma.

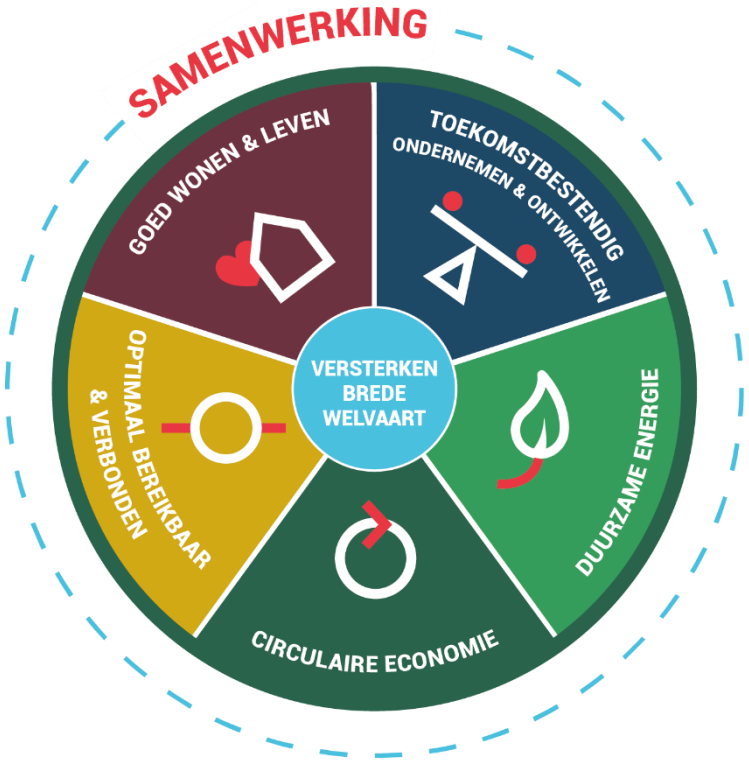

WADDENEILANDEN

Het leven op de Waddeneilanden is uniek. Er heerst een 'eilandgevoel', een gevoel van saamhorigheid, we zijn op elkaar aangewezen. Het is voor velen ook een gevoel van onthaasten – een beleving die net als de prachtige natuur veel toeristen naar de eilanden trekt. Maar dat de leefbaarheid op de Waddeneilanden in stand blijft, is niet vanzelfsprekend.

'**Jelle** kan een mooie baan krijgen bij de gemeente Vlieland. Pendelen is geen optie, dus kijkt hij naar mogelijkheden om met zijn gezin op het eiland te wonen. Maar de huizen op Vlieland zijn schaars en daardoor duur. Al snel komt Jelle tot de conclusie dat hij zich moet terugtrekken. Jammer voor hem, maar zeker ook voor het eiland, want het is lastig om dit soort vacatures in te vullen en een gezin was welkom geweest om bijvoorbeeld de schoolklassen op peil te houden.'

VIJF BLOEIENDE, LEVENDIGE GEMEENSCHAPPEN - NU EN IN DE TOEKOMST

De Waddeneilanden, gelegen in een natuurgebied van wereldklasse, hebben ieder hun eigen karakter en charme. Het zijn vijf bloeiende, levendige gemeenschappen. Maar de leefbaarheid van deze eilandersamenlevingen staat onder druk, want:

Er is een tekort aan **woonruimte**. Door de schaarse ruimte en kwetsbare natuur zijn de huizen er duur en mogelijkheden om nieuwe huizen te bouwen beperkt. Jonge mensen vertrekken en potentiële nieuwe eilanders blijven weg, omdat ze geen betaalbare woning kunnen vinden.

Elk van de eilanden is voor **voorzieningen** op zichzelf aangewezen – je rijdt immers niet even naar een buurgemeente. Scholen, zorg en maatschappelijke ondersteuning moeten op de eilanden zelf georganiseerd worden en dat is relatief duur. Te kleine klassen maken het voor scholen op de kleinere Waddeneilanden sowieso moeilijk om overeind te blijven en zonder scholen trekken gezinnen weg.

De vraag naar arbeid is groot, maar eenzijdig – de **economie** leunt vooral op het toerisme en de horeca – en door het tekort aan woonruimte is het lastig om daar genoeg mensen voor te vinden.

De veerdiensten vervullen de functie van openbaar vervoer en zijn de levensader van de eilanden. Deze **bereikbaarheid** dient jaarrond gewaarborgd te zijn.

'**Hilde** heeft de horecaopleiding Gastheer/-vrouw afgerond aan de Texel Academy en werkt bij een strandpaviljoen op het eiland. Op Texel heeft zij haar vriend Peter ontmoet en ze zoeken er nu een eengezinswoning. Maar de wachttijd voor zo'n huurwoning is daar gemiddeld 5,5 jaar en betaalbare koopwoningen zijn er niet. Hoewel zij graag samen op Texel een leven zouden willen opbouwen, overwegen ze nu toch om het eiland te verlaten.'

Leefbare eilanden, dat is wat wij willen dat de Waddeneilanden blijven. Een leefbaar eiland is een eiland waar het prettig wonen, werken en recreëren is, met goede voorzieningen en een goede bereikbaarheid. We willen geen openluchtmuseum worden: een eiland waar vooral toeristen vertoeven en de oorspronkelijke bewoners dagelijks naartoe gaan voor hun werk en met de laatste boot weer terugvaren naar hun woning 'aan de wal'. Dan verliest de gemeenschap haar ziel.

'**Julia & Lennart** wonen en werken op Schiermonnikoog met hun twee kinderen. De jongste gaat naar de kinderopvang en de oudste zit in groep 4 van de basisschool. Hoewel het voorlopig nog niet zo ver is maken zij zich wel zorgen over de toekomst van het onderwijs op het eiland. De kwaliteit is goed maar het aantal leerlingen neemt af. De oudste zit nu nog maar met 10 kinderen in de klas. Zij hopen dat er snel een Leer- en ontwikkelcentrum komt met een breed aanbod voor leerlingen tot en met 16 jaar. Dan hoeven de kinderen niet heel jong al naar de wal voor vervolgonderwijs.'

PROGRAMMA WADDENEILANDEN

De Waddeneilanden hebben de handen ineengeslagen en samen het Programma Waddeneilanden opgesteld. Dit bestaat uit vijf programmalijnen met verschillende actielijnen. Naast het thema leefbaarheid staan daarbij ook de thema's duurzame energie en circulaire economie centraal. Alle drie vallen ze onder brede welvaart. Want dat is wat de eilanden hun inwoners willen bieden, nu en in de toekomst.

Wij staan te popelen om met het programma aan de slag te gaan en de urgente 'eilanderopgaven' aan te pakken. Wat we daar zelf voor meebrengen – en in onze eilander genen zit – is **ondernemerschap, durf en doorzettingsvermogen**. We zijn gewend om creatief te denken en we passen graag **innovatieve oplossingen** toe. De Waddeneilanden zijn daar vanwege hun kleinschaligheid de ideale proeftuinen voor.

Dit lukt ons niet zonder hulp. Graag gaan wij deze mooie, grote uitdaging aan in samenwerking met onze convenantpartners provincie Fryslân, provincie Noord-Holland en het Rijk, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en eilander bedrijven. We hebben ruimte nodig om te kunnen **experimenteren, financiële steun en meedenkkracht**.

Alleen sámen kunnen we ervoor zorgen dat het unieke leven op onze prachtige Waddeneilanden behouden blijft voor de toekomst. En dat nog vele generaties eilanders en toeristen ervan kunnen genieten.

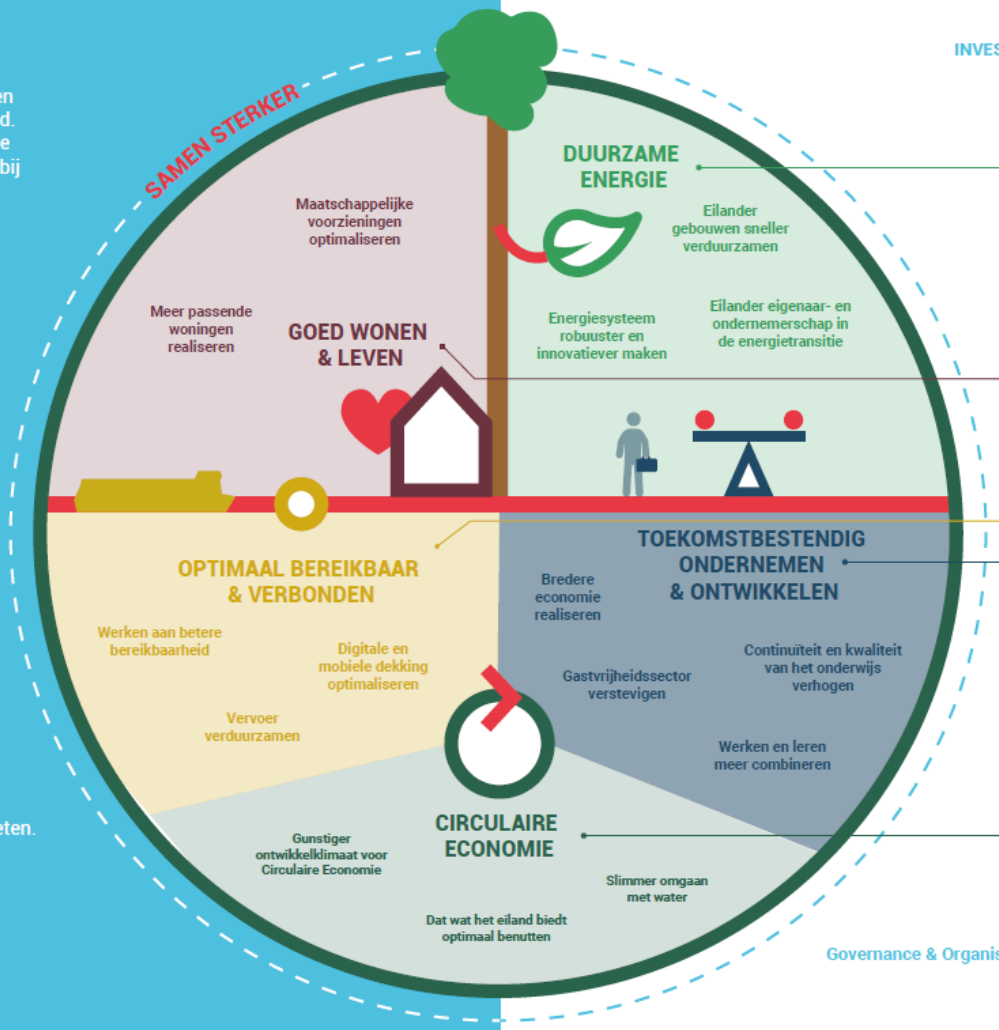

INVESTERINGSRAMING

DUURZAME ENERGIE	4.000.000
GOED WONEN & LEVEN	12.000.000
OPTIMAAL BEREIKBAAR & VERBONDEN	4.000.000
TOEKOMSTBESTENDIG ONDERNEMEN & ONTWIKKELEN	7.000.000
CIRCULAIRE ECONOMIE	6.000.000
Governance & Organisatie	3.000.000
Totaal	36.000.000

De Waddeneilanden: het investeren waard!

PROGRAMMALIJN 1

GOED WONEN & LEVEN

De geïsoleerde eilandligging brengt met zich mee dat wonen, werken en leven zich voor de meeste inwoners op dezelfde plek afspelen: het eiland. Daarvoor is het van groot belang dat er voldoende passende woonruimte beschikbaar is voor jonge mensen en nieuwe werknemers. Voor ouderen speelt juist vooral de wens om op het eiland te kunnen blijven, ook op het moment dat het met hun gezondheid misschien wat minder gaat.

De eilandsituatie maakt het nagenoeg onmogelijk om gebruik te maken van voorzieningen in andere gemeenten. Er is geen achterland waarop terug kan worden gevallen. De eilanden zijn dus genoodzaakt hun eigen boontjes te doppen.

Om de eilanden leefbaar te houden voor de eilanders zijn woningen cruciaal. Zonder geschikte woningen verdwijnen jongeren, starters, gezinnen en ouderen van het eiland. Hiermee verdwijnt de ziel uit het eiland.

Actielijn I Meer passende woningen realiseren

Het woningtekort kan onderverdeeld worden in 3 thema's; beschikbaarheid, betaalbaarheid en toekomstbestendigheid. Dit geldt uiteraard niet alleen op de eilanden. Maar wat het eilandspecifiek maakt, is dat er weinig tot geen extra grond beschikbaar is. En op de beperkte grond die wel beschikbaar is, kan niet zomaar gebouwd worden bijvoorbeeld omdat er natuurrestricties zijn. Daarnaast hebben eilanden te maken met extra bouwkosten (circa 20% hoger dan op het vasteland) door o.a. vervoerskosten en zijn de eilanden enorm populair voor niet-eilanders. Dit zorgt voor prijsopdrijving en verdringing door welgestelde senioren.

Eilandspecifiek

- Schaarse en begrensde ruimte en Werelderfgoed
- Koppeling van wonen, werken en (samen)leven
- Alle eilanders moeten op het eiland kunnen (blijven) wonen
- Hoge aantrekkingskracht
- Prijsopdrijving
- Landelijke stimuleringsmaatregelen gericht op grote volumes en daardoor niet passend voor eilanden

In deze actielijn willen we het woningtekort verkleinen door woningen bij te bouwen, te herstructureren of doorstroom op gang te brengen. Het herstructureren is een dure opgave maar noodzakelijk aangezien het beperkt aantal locaties dat voor nieuwbouw beschikbaar is. Stimuleren van kleinere woningen voor ouderen, studenten of starters met een tijdelijke vergunning. Daarnaast kan gedacht worden aan alternatieve woonvormen zoals Tiny houses, kleinschalige woonconcepten of flexwonen. Flexwoningen kunnen ingezet worden voor bijvoorbeeld personeelshuisvesting. De Waddeneilanden zijn voor een groot deel gericht op toerisme en horeca wat een piek oplevert aan personele bezetting die allen huisvesting nodig hebben. De opvang van deze piekdrukte moet beter gefaciliteerd worden.

Voor de betaalbaarheid willen we de veel hogere bouwkosten compenseren met een onrendabele toppenfonds. Landelijke wet- en regelgeving past veelal niet op de kleinere schaal van de Waddeneilanden. Hier is maatwerk gewenst.

Daarnaast is het noodzakelijk om passende wet -en regelgeving en capaciteit te regelen voor handhaving op illegaal gebruik van woningen op alle Waddeneilanden.

Actielijn I Meer passende woningen realiseren					
Thema	Handhaving	Kleinschalige woningbouw	Personeelshuisvesting	Betaalbare woningen	Herstructureren
Insapnning	Handhaving Onderzoek en implementatie Juridisch en capaciteit	Tiny houses Clusteren in grondgebruik Onderzoek en pilot	Personeelshuisvesting Procedureel Tijdelijke units	Betaalbare woningen (antispeculatie) Onderzoek naar koopgarantconstructie met erfpacht	Beleef en inspiratiecentrum Tonnenloods Locatie Natuurmuseum woningen plaatsen
	Handhaving permanente bewoning: Onderzoek wettelijke middelen en capaciteit	Tiny houses Onderzoek	Nieuwbouw opvang piekdrukte personeel	Onrendabele toppenfonds / Rijkssubsidie voor sociale huur en koop	Stimuleren woning delen / splitsen
	Externe ondersteuning handhaving	Tiny houses In kwetsbare gebieden (ecologische footprint)	Personeelshuisvesting Onderzoek, Voor personeel, student en docent	Juridische mogelijkheden woningmarkt (koopgarant) voornamelijk starters	Inbreiding Onderzoek naar locaties
		Kleinschalige woningbouw In kwetsbare gebieden Onderzoek en draaiboek	House of Hospitality Vlieland*. Bestaande schoolreisgebouw 'de Vliehorst' verbouwen tot campus voor huisvesten en opleiden horecapersoneel	Wettelijke beleidsinstrumenten (woonprogramma 135+)	Agrarische bebouwing ombouwen naar betaalbare koop- en middelhuur Onderzoek en pilot (woongroepen, corporaties)
		Experiment Innovatief woonconcept Building with Nature		Inventarisatie, onderzoek Woonprogramma 135+	Herstructurering voormalige basisschool Texel*
				Flexibele woonconcepten en aanpassing wet- en regelgeving (tijdelijke vergunningen)	Herstructurering 'gebouw op palen' zeevaartschool Terschelling*
				2e fase (duurzame) bouw Ameland*	Herstructurering 'De Kwekerij Ameland*'
					Herstructurering 'de Stoek' (vml dorpshuis) en vml. Noodslachtplaats Terschelling
					Inbreidingslocatie woningbouw Texel*

SMART-doelen	In 2022 wordt er op elk eiland goed gehandhaafd. Er is inzicht in het gebruik van de woningen, wettelijke bepalingen zijn gemaakt en er is voldoende capaciteit om te handhaven op niveau.	In 2022 is er een onderzoek gestart naar de mogelijkheden van 'building with nature'. In 2025 starten met een pilot 'building with nature'.	In 2022 is er een behoefte onderzoek naar personeelshuisvesting.	In 2025 gebruiken we de vergunning voor tijdelijke huisvesting om de tijdelijke piek in de woningmarkt op te vangen (20 jaar)	Herstructurering voormalige basisschool Texel 20 sociale huurwoningen 12 koop/ middeldure huurwoningen
		In 2025 is tenminste 1 pilot geweest met Tiny Houses.	In 2026 zijn waddeneilandenbreed 20 huurwoningen specifiek voor personeelshuisvesting gerealiseerd.	In 2026 zijn gerealiseerd: 20 sociale huurwoningen 12 koopwoningen of middeldure huur woningen 18 betaalbare sociale woningen 16 zelfstandige studio's	Herstructurering 'de Stoek' vml dorpshuis 14 appartementen Herstructurering voormalige noodslachtplaats 4 klein all-electric wooneenheden
				Nieuwbouwplannen worden mogelijk gemaakt door een onrendable toppenfonds of koopgarantconstructie	Inbreidingslocatie woningbouw 21 sociale huurwoningen 4 rijwoningen koop/ middeldure huurwoningen 3 vrijstaande woningen
				Wet- en regelgeving zijn aangepast specifiek voor de wadden ivm kleinschaligheid	Herstructurering 'De Kwekerij' 4 tot 6 huurwoningen Flexwonen (bepaalde tijd)
					Herstructurering 'gebouw op palen' voormalig internaatgebouw zeevaartschool 16 zelfstandige studio's voor specifieke doelgroepen
raming	€ 9.000.000				

*Initiatieven in blauw: 'Quick Wins' (zie verderop in dit hoofdstuk)

Actielijn II Maatschappelijke voorzieningen optimaliseren

Eilandspecifiek

- Geen achterland; je kunt niet naar elders uitwijken voor voorziening
- Kleinschalig qua gebruikers
- Hoge kosten voor realisatie en exploitatie
- Eilandgebonden
- Wens eilanders voor eiland te behouden
- Voldoende beschikbaarheid deskundig personeel

De eilanden zijn dun bevolkt en hiermee staan maatschappelijke voorzieningen onder druk. Multifunctionele accommodaties zijn nodig voor de leefbaarheid van de eilanders. Sport, cultuur, kunst en educatie spelen een grote rol in de samenleving. Door de kleinschaligheid zijn multifunctionele accommodaties de manier om deze onder een dak te brengen.

Om de eilanders hun leven lang op de eilanden te kunnen laten wonen, is aanwezigheid van van passende zorg van groot belang. Deze zorgvoorzieningen moeten op elk eiland aanwezig zijn. Kleinschalige woon/zorg complexen kunnen in deze behoefte voorzien. Daarnaast kunnen goede woon/zorg combinaties zorgen voor doorstroom op de woningmarkt, waardoor meer eengezinswoningen beschikbaar komen voor andere doelgroepen zoals starters.

Actielijn II Maatschappelijke voorzieningen optimaliseren				
Thema	Multifunctionele accomodaties	Onderzoeken maatschappelijke voorzieningen	Woon / zorg	Onderzoek zorg
Inspanningen	Thijssehuis Multifunctionele accommodatie Kunst/ cultuur/ educatie	Onderzoek voorzieningen structuur Multifunctionele accommodatie	Kleinschalige woon / zorg voorziening	E- health Onderzoek
	Revitalisatie voormalige campus Tijdelijk wonen maatschappelijke organisatie Onderwijsprogramma NHL	Ontschotting Financieringsstromen Onderzoek met als doel 1 uitvoeringsorganisatie	Meer wooneenheden Analyse woon / zorg opgave	Nieuwe MBO werk en leer opleidingen voor toerisme/ horeca / groen/ zorg Huisvesting voor studenten, docenten
	IJsbaangebied Den Burg, MFA accommodatie Huiskamer van Texel	Inventarisatie en optimalisatie maatschappelijke voorzieningen Onderzoek	Odense initiatief Opvang en zorg voor mensen met geheugen klachten, dementie etc.	
	Wonen, werken* Herbestemming Energiecentrale	Integraal Stafbureau Verenigingsondersteuning Onderzoeken	Nieuwbouw woonzorgcentrum de Stelp*; Zorg en clusters 44 zelfstandige woningen	
	Wonen, werken en leren* Duurzame nieuwbouw LOC in de dorpskern			
SMART-doelen	In 2025 is op een nieuwe locatie **een gymzaal en dorpshuis** gerealiseerd op Terschelling (de Stoek)	In 2023 zijn haalbaarheidsonderzoeken geweest naar maatschappelijke voorzieningen op elk eiland In 2023 is een onderzoek uitgevoerd naar ontschotting van financieringsstromen.	In 2026 is een **woonzorg complex** gerealiseerd (44 zorgwoningen) op Ameland	In 2026 is de **House of Hospitality Campus** op Vlieland verbouwd en opleidingen zijn van start gegaan
	In 2026 is **duurzame nieuwbouw in de dorpskern** van Schiermonnikoog gerealiseerd t.b.v. wonen, werken en leren			
	In 2026 **herbestemming Energiecentrale** Schiermonnikoog gerealiseerd (met wooneenheden en kantoor-/bedrijfsruimtes)			
raming	**€3.000.000**			

*Initiatieven in blauw: 'Quick Wins' (zie verderop in dit hoofdstuk)

Quick Wins

De Quick Wins vormen een separaat traject binnen deze programmalijn vanwege de kans die zich op dit moment voordoet bij BZK. In het Dagelijks Bestuur is hierover afgesproken dat dit traject vraagt om een afzonderlijke aanpak met een eigen proces voor/op de eilanden, maar wel met gezamenlijke afstemming en gezamenlijk overleg met de provincies in het voortraject. Dit wordt opgepakt vanuit het Waddenkantoor.

	Omschrijving	Investeringen	Onrendabele top
Texel	**Betaalbare woningbouw Texel – Den Hoorn** 20 sociale huur en 12 koopwoningen Den Hoorn	7.040.000	700.000
Texel	**Betaalbare woningbouw Texel – Oosterend** 21 sociale huur en 7 koopwoningen Oosterend	6.160.000	530.000
Vlieland	**House of Hospitality Campus** woon-werk-leercampus, ombouw schoolreisgebouw geschat: 10 woonstudio's	3.000.000	600.000
Terschelling	**Herontwikkeling gemeentelijk vastgoed voor betaalbare sociale woningbouw (De Stoek en Noodslachtplaats)** 18 wooneenheden na afbraak dorpshuis en noodslachthuis	5.585.000	1.535.000
Terschelling	**Herontwikkeling "Gebouw op Palen"** 16 wooneenheden na herontwikkeling internaat zeevaartschool.	2.516.000	714.000
Ameland	**Flexwoningen** 6 flexwoningen als eerste pilot van mogelijk 18	1.500.000	300.000
Ameland	**De Nieuwe Stelp** 44 wooneenheden na ombouw verzorgingshuis (gem.reserve 3,2 mln.)	15.700.000	1.600.000
Ameland	**Tweede fase bouw 26 woningen** 26 huurwoningen	5.700.000	1.220.000
Schiermonnikoog	**Wonen, werken leren (project 1)** nieuwbouw onderwijscentrum 0-16 jarigen.	6.000.000	1.000.000
Schiermonnikoog	**De Energiecentrale** 8 wooneenheden plus werkunits na verbouw oude energiecentrale voor 1,4 miljoen excl.onrendabele top	1.4000.000 excl. onrendabele top	800.000
Totaal	200 woningen/ eenheden: w.o. transformaties en herbestemmingen en combinaties met zorg en onderwijs en welzijnsvoorzieningen. Totale investeringen 54,6 miljoen Totale onrendabele top : ruim 9 miljoen Claim bij BZK : 4,5 miljoen	54.600.000	9.000.000

QUICK WINS

TEXEL	Herstructurering voormalige basisschool 20 sociale huurwoningen 12 koop/ middeldure huurwoningen	Inbreidingslocatie woningbouw 21 sociale huurwoningen 4 rijwoningen koop/ middeldure huurwoningen 3 vrijstaande woningen	
TERSCHELLING	Herstructurering 'de Stoek' vml dorpshuis 14 appartementen Herstructurering voormalige noodslachtplaats 4 klein all-electric wooneenheden	Herstructurering 'gebouw op palen' voormalig internaatgebouw zeevaartschool 16 zelfstandige studio's voor specifieke doelgroepen	
VLIELAND	House of Hospitality Bestaande schoolreisgebouw 'de Vliehorst' verbouwen tot campus met groepsverblijf voor huisvesten en opleiden horecapersoneel		
AMELAND	Herstructurering 'De Kwekerij' 4 tot 6 huurwoningen Flexwonen (bepaalde tijd)	Nieuwbouw woonzorgcentrum de Stelp Kernvoorziening voor zwaarste zorg en flexibele schil van clusters van zelfstandige woningen. Circulair & duurzaam verbouwd	2e fase (duurzame) bouw 26 woningen van het gemeentelijk woningbedrijf. Sociale huurwoningen & huurwoningen voor huurders boven de inkomensgrens
SCHIERMONNIKOOG	Wonen, werken en leren Duurzame nieuwbouw in de dorpskern	Wonen, werken Herbestemming Energiecentrale 6 tot 8 wooneenheden 2 tot 6 kantoor/ bedrijfsruimtes	

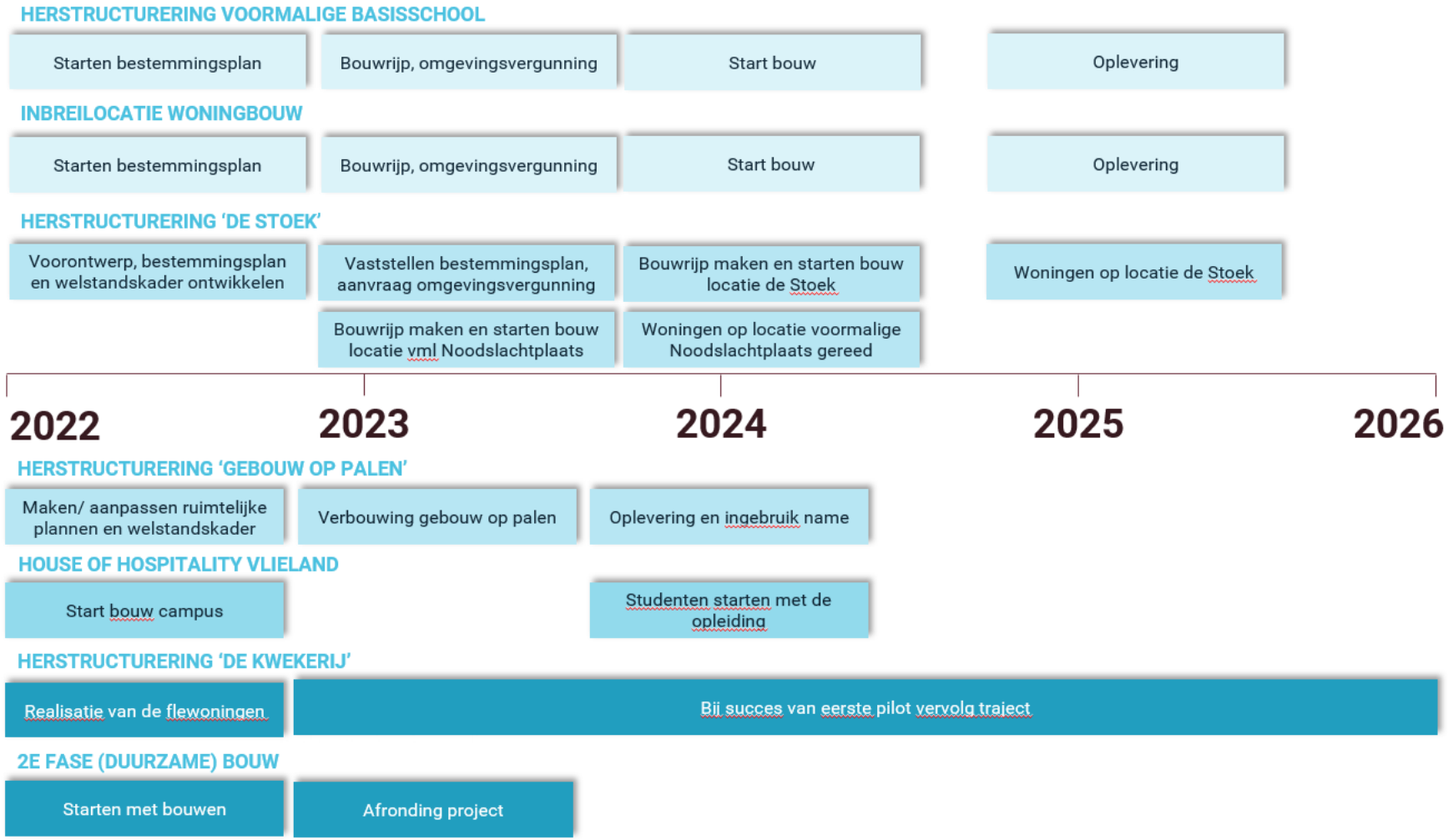
HERSTRUCTURERING VOORMALIGE BASISSCHOOL
Starten bestemmingsplan
Bouwrijp, omgevingsvergunning
Start bouw
Oplevering
INBREILOCATIE WONINGBOUW
Starten bestemmingsplan
Bouwrijp, omgevingsvergunning
Start bouw
Oplevering
HERSTRUCTURERING 'DE STOEK'
Voorontwerp, bestemmingsplan en welstandskader ontwikkelen
Vaststellen bestemmingsplan, aanvraag omgevingsvergunning
Bouwrijp maken en starten bouw locatie de Stoek
Woningen op locatie de Stoek
Bouwrijp maken en starten bouw locatie vml Noodslachtplaats
Woningen op locatie voormalige Noodslachtplaats gereed
2022
2023
2024
2025
2026
HERSTRUCTURERING 'GEBOUW OP PALEN'
Maken/ aanpassen ruimtelijke plannen en welstandskader
Verbouwing gebouw op palen
Oplevering en ingebruik name
HOUSE OF HOSPITALITY VLIELAND
Start bouw campus
Studenten starten met de opleiding
HERSTRUCTURERING 'DE KWEKERIJ'
Realisatie van de flewoningen
Bij succes van eerste pilot vervolg traject
2E FASE (DUURZAME) BOUW
Starten met bouwen
Afronding project

PROGRAMMALIJN 2

TOEKOMSTBESTENDIG ONDERNEMEN & ONTWIKKELEN

De eilander economieën zijn grotendeels afhankelijk van toerisme. Dat is een kracht, maar maakt de eilanden tegelijkertijd kwetsbaar. Bedrijven zijn over het algemeen relatief klein en beschikken over weinig innovatiekracht. Er wordt noodzaak gevoeld de economie en het onderwijs te verstevigen en te verbreden. Juist dit blijkt voor eilanden, die afhankelijk zijn van een bootverbinding, in een kwetsbaar gebied liggen en een beperkte schaalgrootte hebben, een veel grotere uitdaging dan aan de vaste wal.

Eilandspecifiek

- Volop werkgelegenheid, maar eenzijdig en toerismegerelateerd
- Tekorten aan gekwalificeerd personeel in alle sectoren van toerisme tot zorg
- Om te kunnen werken op het eiland, moet je er ook kunnen wonen

- Voldoende bewoners zijn nodig om het voorzieningenniveau op peil te houden (besturen, vrijwilligers, vraag & aanbod etc.)

De meeste inspanningen binnen deze programmalijn relateren zich aan duurzame energie en circulaire economie. Inspanningen zoals het stimuleren van nieuwe vormen van bedrijvigheid op het gebied van voedsel, circulariteit. Maar ook het versterken van de toeristische basisinfrastructuur die een bijdrage levert aan de programmalijn optimaal bereikbaar en verbonden. Dat laat zien dat 1 inspanning, en dus ook de bijbehorende middelen, bijdragen aan meerdere doelen.

Binnen deze programmalijn ligt de focus voornamelijk op het realiseren van een bredere economie, het verstevigen van de gastvrijheidssector en de doorontwikkeling van het onderwijs.

Actielijn III Bredere economie realiseren

Door het aanboren van nieuwe sectoren, stimuleren van start-ups en inzetten van creatieve hubs wordt een bijdrage geleverd aan een bredere ecomie. Niet alleen voor het nu (bedrijvenverzamelgebouwen), maar ook voor de toekomst zoals het toekomstbestendig inrichten van bedrijventerreinen.
In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten. De inspanningen bestaan uit onderzoek en concrete projecten.

Actielijn III Bredere economie realiseren		
Thema	Bredere economie	Lokaal (innovatief) ondernemerschap ondersteunen
Inspanningen	Bedrijvenverzamelgebouw realiseren	Nieuwe vormen van bedrijvigheid stimuleren
	Toekomstbestendig bedrijventerrein	
SMART-doelen	In 2026 zijn er minimaal 10 initiatieven ondersteund in een bedrijvenverzamelgebouw	In 2026 is een netwerk van kennis en daadwerkelijke productie van voedsel tussen de vijf eilanden ontstaan. Maatwerk per eiland is op deze wijze mogelijk. Tevens kan door het verkrijgen van massa een bestendige productielijn worden gewaarborgd.
	Er is in 2026 minimaal 1 bedrijvenverzamelgebouw gerealiseerd	In 2026 is er op elk eiland één van dit type initiatieven uitgevoerd.
	In 2024 is er voor ieder eiland bekend hoe een toekomstbestendig bedrijventerrein eruit ziet en wat de mogelijkheden zijn.	
raming	**€500.000**	**€ 1.000.000**

Actielijn IV Gastvrijheidssector verstevigen

Toerisme is de kurk waar de eilander economie op drijft. Binnen veel programmalijnen zijn er inspanningen die hieraan relateren. Zoals het optimaliseren van de keten bagagevervoer, het beter inrichten van parkeerplaatsen aan de vaste wal, goede wifi, vitale vakantieparken of het verduurzamen van recreatiewoningen.
De twee inspanningen die worden genoemd binnen deze actielijn zijn zeer breed van aard en relateren ook weer met andere programma's zoals Wadden 2050. Gezamenlijk dragen de inspanningen bij aan een duurzame basis en evenwichtige balans voor alle (toekomstige) doelgroepen. Er is overlap tussen doelen zoals beschreven in de agenda voor het Waddengebied 2050 en actielijnen van het Programma Waddeneilanden. In dit programma is juist, naast 'reguliere' doelstellingen, de duurzame plus meegenomen voor alle inspanningen. Deze bestaan uit onderzoeken en concrete projecten.

Actielijn IV Gastvrijheidssector verstevigen	
Thema	Duurzame basis en balans
Inspanningen	Toeristische basisinfrastructuur verstevigen
	Duurzame balans toerisme
SMART-doelen	In 2026 zijn er ten minste 25 duurzame initiatieven gerealiseerd ten behoeve van de toeristische basis infrastructuur
	De samenwerking met jonge start-ups is in 2026 verstevigd, er zijn ten minste 5 projecten uitgevoerd in deze samenwerking
	In 2023 is er een monitoringssysteem opgezet
	In 2026 zijn er ten minste 10 investeringen gedaan in de publieke infrastructuur
raming	**€ 1.626.000**

Actielijn V **Continuïteit en kwaliteit van het onderwijs verhogen**
Actielijn VI **Werken en leren meer combineren**

Het onderwijs kent in deze programmalijn een stevig aandeel. Hier liggen heldere en duidelijke toekomstige uitdagingen zoals het verstevigen van netwerken om meer onderzoek te realiseren en bestaande projecten daardoor verder te brengen. Maar ook het verbreden van het opleidingsaanbod zorgt voor diversiteit in werkgelegenheid en trekt meer jongeren naar de eilanden.
Daarbij spelen de actielijnen in op het verder brengen van huidige inspanningen rondom slimme combinaties van kindvoorzieningen.

In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten. De inspanningen bestaan uit onderzoek en concrete projecten.

Actielijnen V & VI Continuïteit en kwaliteit van onderwijs verhogen & werken en leren meer combineren			
Thema	Combineren voorzieningen	HBO	VO en MBO
Inspanningen	Lokale infrastructuur onderwijs en jeugd	Onderzoek HBO, WO, Waddencampus	VO-MBO academies
SMART-doelen	In 2026 zijn er op Schiermonnikoog en Terschelling LOC's gerealiseerd.	In 2026 zijn er op ten minste 3 eilanden projecten uitgevoerd met soortgelijke netwerkinitiatieven.	Ambitie om binnen 5 jaar een sterk en betrokken netwerk, dat jaarlijks zo'n tien kennis- en onderwijsinstellingen naar het eiland weet te trekken. Jaarlijks 100 studenten aantrekken. Continuïteit in de structuur en in de uitvoering.
	In 2024 is er een onderzoek uitgevoerd voor mogelijkheden andere eilanden en waar nodig een start gemaakt met verdere ontwikkeling.	In 2026 zijn bestaande initiatieven uitgebreid met nieuwe samenwerkingspartners	Alle eilanden hebben in 2026 een eigen Academy
raming	**€ 3.000.000**	**€ 350.000**	**€ 525.000**

PROGRAMMALIJN 3

OPTIMAAL BEREIKBAAR & VERBONDEN

Het staat buiten kijf dat voor de eilanden het vervoer van personen én goederen van groot belang is. De veerboot is, als de schakel in de ontbrekende wegverbinding, misschien wel de belangrijkste voorziening die de eilanden kennen. De veerdiensten vervullen de functie van openbaar vervoer. Deze bereikbaarheid dient jaarrond gewaarborgd te zijn. De boot is de levensader van de eilanden.

Eilandspecifiek

- Volop werkgelegenheid, maar Betrouwbare bereikbaarheid (kwalitatief en kwantitatief) is cruciaal voor de economie, leefbaarheid en vitaliteit van de Waddeneilanden
- Stijgende zeespiegel heeft op termijn grote consequenties voor de Waddeneilanden. Alle eilanden hebben buitendijks gelegen gebieden en voorzieningen, zoals de havens/pieren waar de veerboten aanmeren

Alles in deze actielijn relateert aan elkaar, maar heeft ook een volgordelijkheid.

- Aansturen op minder auto-overzettingen betekent een compensatie voor de bezoeker en forens. Dus een inrichting voor goede en aantrekkelijke fietsinfra, de bootprijs en bagagevervoer. Maar ook goede en duurzame parkeervoorzieningen aan de wal.
- Het optimaliseren van de keten kan voorbeelden opleveren voor het effectief scheiden van vracht- en personenvervoer.
- Het opzetten van een meetnet over de Waddeneilanden, samen met inwoners, geeft ons inzicht in de effecten van het programma op het gebied van lucht, lichtkwaliteit, geluidskwaliteit en vervoersstromen.

Bij duurzame energie passen voorbeelden als CO2 neutraal goederenvervoer en het duurzaam inrichten van de havens met bijvoorbeeld waterstof.

Daarbij wordt een bredere economie gerealiseerd door het inrichten van autonoom goederenvervoer op het eiland en door het verstevigen van de fietsinfrastructuur en goede parkeervoorzieningen aan de vaste wal wordt ook de gastvrijheidssector verstevigd.

Dat laat zien dat 1 inspanning, en dus ook de bijbehorende middelen, bijdragen aan meerdere doelen.

Actielijn VII Werken aan betere bereikbaarheid

We werken aan een betere bereikbaarheid door het direct uitvoeren van pilot projecten en onderzoeken. In elke inspanning zijn er middelen gereserveerd voor concrete uitvoering na een onderzoek voor een vervolg. Met name inspanningen op het gebied van autonoom vervoer en slimme mobiliteit zijn binnen deze programmaperiode belangrijk als uitgangspunt. Het programma maakt het mogelijk om door middel van pilot projecten te zien hoe het slim vervoer op de eilanden de komende eilanden vorm krijgt.

In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten. De inspanningen bestaan uit onderzoek en concrete projecten.

Actielijn VII Werken aan betere bereikbaarheid		
Thema	Inzetten op verbeterde OV-verbindingen en optimale veerverbindingen	Slimme mobiliteit
Inspanningen	Scheiden personen- en goederenvervoer	Autonoom goederenvervoer op het eiland
	Herinrichting structuur OV	Ketenoptimalisatie
	Loslaten wisseldag	
SMART-doelen	In 2025 zijn er tenminste 5 projecten uitgevoerd ten behoeve van het flexibel inrichten van het OV en/of gebruik deelauto's	In 2026 zijn er tenminste 3 projecten op het gebied van ketenoptimalisatie uitgevoerd
		Op tenminste 1 eiland is er een pilot uitgevoerd met autonoom goederenvervoer in 2026
raming	€1.000.000	€ 1.100.000

Actielijn VIII Vervoer verduurzamen

We werken aan het verduurzamen van vervoer door met name pilots op dit gebied uit te voeren en deze in breder verband verder te brengen over de andere eilanden. Een belangrijk uitgangspunt is het CO2 neutraal vervoer.

In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten. De inspanningen bestaan uit onderzoek en concrete pilot projecten.

Actielijn VIII Vervoer verduurzamen		
Thema	Stimuleringsprojecten voor gebruik fiets- en wandelnetwerk en bewustwording	Pilots verduurzamen vervoer
Inspanningen	Bewegen, actief en gezond	CO2 neutraal goederenvervoer over het Wad
		Bruine vloot
		Autoluwe overtochten
		Green Shipping
		Concessie 2029
		Duurzaam ingerichte parkeerplekken aan de wal
SMART-doelen	In 2026 is er op ieder eiland tenminste 1 project gerealiseerd op het gebied van bewegen, actief en gezond.	In 2023 ligt er voor alle havens aan de vaste wal een plan voor het duurzaam inrichten parkeerplaatsen
	In 2026 zijn er minimaal 3 duurzame voorzieningen gerealiseerd langs fiets- en wandelpaden.	In 2023 is er geïnventariseerd welke eilanden in aanmerking komen voor Green Shipping
	In 2026 zijn er minimaal 5 ondernemers gestimuleerd om elektrische laadpalen te realiseren voor fietsen	In 2026 is er tenminste 1 autoluwe overtocht uitgevoerd incl. effectmeting.
		In 2024 weten we hoe emissieloos transport eruitziet en hoe we dit kunnen implementeren
		In 2026 is tenminsten 1 pilot met emissieloos goederenvervoer uitgevoerd (H2)
		In 2025 is er door ieder eiland een start gemaakt met het duurzaam inrichten van de havens
raming	**€65.000**	**€ 585.000**

Actielijn IX Digitale en mobiele dekking optimaliseren

Middels deze actielijn wordt een volledig dekkend glasvezelnetwerk op alle eilanden gerealiseerd en houden we bij welke effecten de inspanningen hebben binnen de programmatermijn.

In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten. De inspanningen bestaan uit onderzoek en concrete projecten.

Actielijn IX Digitale en mobiele dekking optimaliseren		
Thema	Optimaliseren glasvezelnetwerk (volledig dekkend)	Onderzoek mogelijkheden verbeteren digitale bereikbaarheid en vervolgacties
Inspanningen	Realiseren glasvezelnetwerk Terschelling	Meetnet leefbare Waddeneilanden
SMART-doelen	In 2026 zijn alle eilanden voorzien van een volledig dekkend glasvezelnetwerk	In 2026 zijn geluid-, licht-, verkeersbewegingen en luchtkwaliteit gemeten op ieder eiland om o.a. de effecten van de projecten te meten. Op elk eiland worden inwoners betrokken bij de monitoring (participatieproject)
raming	**€750.000**	**€ 150.000**

PROGRAMMALIJN 4

DUURZAME ENERGIE

Nergens anders in Nederland past duurzame energie zo goed als op de Waddeneilanden. Nergens zijn er zoveel zonuren, wind en zeewater. Het is een overzichtelijk, afgebakend gebied, met een samenleving in het klein. Dit biedt aan innovatieve partijen een unieke kans om processen, systemen en projecten op kleine schaal te testen en toe te passen. Bovendien geeft het eilander bedrijven de kans om bij de koplopers in ontwikkelingen te horen. Het gaat om hoogwaardige werkgelegenheid buiten de toeristische sector, en sluit dus goed aan bij de programmalijn 'toekomstbestendig ondernemen en ontwikkelen'. De ligging in een gebied van wereldklasse past perfect bij een hoge standaard ten aanzien van duurzaamheid. Tegelijkertijd brengt de ligging in Natura 2000-gebied en aan het Unesco Werelderfgoed beperkingen met zich mee. Dit maakt de energietransitie op de Waddeneilanden een grotere uitdaging dan voor regio's aan de vaste wal.

Eilandspecifiek

- Unesco Wereld Erfgoed
- Een complete maatschappij in het klein: uitstekend geschikt als pilotgebied en etalagefunctie

Duurzame Energie speelt binnen heel Nederland een grote rol. Echter hebben de eilanden met een grotere uitdaging te maken gezien de beperkende mogelijkheden omdat ze liggen aan het Unesco Wereld Erfgoed. Dat is de reden dat het aanleggen van extra wadkabels voorkomen moet worden. De Wadden zijn een uniek gebied, wat kwetsbaar is en waar geen tot weinig impact mag komen op natuur en landschap. De fysieke barrière van de eilanden biedt kansen maar ook uitdagingen. Door op de eilanden samen te werken met gemeenten, provincies en het rijk kan het experimenteren op de eilanden gezien worden als proeftuin voor de rest van Nederland.

Actielijn X Energiesysteem robuuster en innovatiever maken

Een volledig geïntegreerd energiesysteem is de ambitie van alle eilanden. Door een robuust en innovatief energiesysteem te ontwikkelen zijn ze minder kwetsbaar en niet afhankelijk van bronnen buiten de eilanden. In dit programma worden gedeeltes van het volledig geïntrigeerde energiesysteem aangepakt. Het is een proces waarvan de uitkomst nog niet vast staat, gezien de vele ontwikkelingen op het gebied van duurzame energie, de onderzoeken die eerst uitgevoerd moeten worden en de complexiteit. Het zijn langdurige en kostbare trajecten. In dit programma wordt de focus gelegd op onderzoeken en pilots. De pilots worden uitgevoerd op 1 a 2 eilanden. De kennis en kunde van deze pilots zal gedeeld worden met de overige eilanden en de gezamenlijkheid wordt gezocht in het kopiëren en verbeteren van de processen op de overige eilanden.

In grote lijnen gaat het in deze actielijn om opwek, transport, opslag en gebruik. Duurzame, innovatieve, alternatieve vormen moeten hiervoor gevonden worden door middel van experimenten en pilots. De complexiteit zit vooral in de beperkte opslagmogelijkheden. Maar ook de enorme piekbehoefte die ontstaat gedurende het hoogseizoen. Het aandeel toeristen is op de eilanden enorm, wat zorgt voor een grote piekbehoefte in de vakantieperiodes. Deze moet opgevangen kunnen worden.

Tot slot is een goede samenwerking met Liander cruciaal. Door gezamenlijk een intentieovereenkomst te ondertekenen, kan een optimale samenwerking van start gaan.

Actielijn X Energiesysteem robuuster & innovatiever maken	
Thema	Geïntegreerd energiesysteem Waddeneilanden
Inspanningen	Pilot innovatieve systeem integratie Onderzoek opwekmiddelen + effect op capaciteit
	Bevorderen meervoudig ruimtegebruik Bv. Dijkverhoging met energieopwek
	Smart Grid Project Haven Oudeschild
	Zelfleveringsmodel
	Geïntegreerd energiesysteem
	Waterstof project
	Energierotonde Ballumerbocht Proeftuin slimme energiesysteem
SMART- doelen	Op één of meerdere de eilanden een **slim energiesysteem realiseren** en gebruiken als pilot voor de overige eilanden.
	Netcongestie oplossen of voorkomen door uitbreiding van bestaande slimme, duurzame energiesystemen ondersteunen door verdere integratie met nieuwe opwekkers, verbruikers en waar nodig opslag.
	Daadkrachtige samenwerking tussen eilander stakeholders en netbeheerder verduurzaming zo spoedig mogelijk te realiseren. Toepassen leerpunten uit leerervaringen op de andere eilanden
raming	**€ 3.000.000**

Actielijn XI Eilander gebouwen sneller verduurzamen

Deze actielijn betreft voornamelijk het verduurzamen van monumentale panden, maatschappelijke gebouwen en recreatiewoningen. Voor alle drie de categorieën zijn de oplossingen bijna pand specifiek. Belangrijk in deze actielijn is dat er onderzoeken komen om inzicht te krijgen in het gebruik van de woningen en er maatwerkadvies komt gezien de diversiteit aan gebouwen. De recreatiewoningen worden in de landelijke opgaven van de energietransitie overal buiten gelaten maar zijn voor de eilanden interessant gezien het hoge aandeel recreatiewoningen. Daarnaast een bijzondere groep omdat je praat over veel verschillende varianten: van gedateerde bungalows tot zeer luxe villa's, woningen die verhuurd worden (door eigenaar zelf of op andere manier) en die niet verhuurd worden, van veel gebruik tot weinig gebruik, kortom een grote groep die zeer uiteenloopt, dit vergt onderzoek vooraf. De formats voor deze actielijn kunnen toegepast worden op alle eilanden.

XI Eilander-gebouwen sneller verduurzamen			
Thema	Monumentale panden	Maatschappelijke gebouwen	Recreatiewoningen
Inspanningen	Verduurzamen beschermd dorpsgezicht	Verduurzamen maatschappelijke gebouwen (maatwerkadvies)	Verduurzamen recreatiewoningen Onderzoek gebruikers eigenaren/huurders
SMART -doelen	Inventarisatie **monumentale panden** en in 2025 zijn op alle eilanden een aantal panden verduurzaamd.	Inventarisatie **maatschappelijke gebouwen** en in 2025 zijn op alle eilanden een aantal panden verduurzaamd.	Inventarisatie **recreatiewoningen** en in 2025 zijn op alle eilanden een aantal woningen verduurzaamd.
raming			**€ 800.000**

Actielijn XII Eilander eigenaarschap en ondernemerschap in de energietransitie

Om eilanders en ondernemers te bewegen om te verduurzamen is het toegankelijk maken van kennis en kunde van belang. Het voorkomen dat iedereen het wiel zelf gaat uitvinden. In deze actielijn draait het om het delen van informatie, het toegankelijk maken om te verduurzamen en samenwerkingen of participatietrajecten in gang te zetten. Door de beperkte capaciteit op de eilanden en de expertise die noodzakelijk is, zal ook externe ondersteuning ingeschakeld moeten worden.

XII Eilander eigenaarschap en ondernemerschap in de energietransitie				
Thema	Collectieve opwek	Participatie traject	Kennispunt Waddenbreed	Energiediensten-organisatie
Inspanningen	Eigenaarschap collectieve opwekking (energie coöperatie)	Communicatie energie coaching / advies (campagne, energiearmoede voorlichting)	Gecoördineerd onderzoek subsidie mogelijkheden (vraagpunt/ kennis)	Energiediensten-organisatie draagvlakonderzoek
SMART doelen	Verschillende mogelijkheden zijn onderzocht op welke manier eilanders kunnen participeren in het opwekken van energie.	Op tenminste 1 eiland is een campagne opgezet voor het oplossen van energiearmoede.	Duurzame projecten **aanjagen en versnellen** door kennisnetwerk geïntegreerd programma	**Daadkrachtige samenwerking** tussen eilander, stakeholders en netbeheerder verduurzaming zo spoedig mogelijk te realiseren. Toepassen leerpunten uit leerervaringen op de andere eilanden.
	Op tenminste 1 eiland is een project van start gegaan met de participatie van eilanders in de collectieve opwekking	Op tenminste 1 eiland zijn energiecoaches en betere voorlichting ingezet om energie te besparen		
raming				**€ 200.000**

PROGRAMMALIJN 5

CIRCULAIRE ECONOMIE

Circulaire Economie is een opgave die alle programmalijnen raakt. Uitgangspunt van ons programma is dan ook om dat wat we binnen de programmalijnen doen 'zo circulair mogelijk' te doen. De uitgangspunten van een circulaire economie vragen nog wel om een stevige verankering op onze eilanden. Dit gaat dan om bewustwording, een gunstig ontwikkelklimaat voor Circulaire Economie, het verwaarden van productstromen en omgaan met water. Deze staan centraal in programmalijn 5.

Actielijn XIII Gunstiger ontwikkelklimaat voor Circulaire Economie

Eilandspecifieke uitdagingen

- Eenzijdigheid economie/bedrijvigheid
- Relatief kleine bedrijven
- Beperkt kennisnetwerk/achterland

We werken aan een gunstiger ontwikkelklimaat voor circulaire economie op onze eilanden door in te zetten op Circulair inkoop- en aanbestedingsbeleid, ondersteuning aan pilots en startende initiatieven en kennis, innovatie en talentontwikkeling. In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten.

Actielijn XIII Gunstiger ontwikkelklimaat voor Circulaire Economie			
Thema	Circulair inkoop- en aanbestedingsbeleid ontwikkelen	Ondersteuning pilots en startende initiatieven	Kennis, innovatie & talentontwikkeling
Inspanningen	Inspiratie- en startbijeenkomst	Businesscases ondersteunen richting IKW / Waddenfonds e.d.	Campagne Circulair Ondernemen op de Waddeneilanden opzetten CIRCO-Track Waddeneilanden Duurzaam & Circulair inkopen bedrijven
	Gezamenlijke werkgroep met externe expertise (o.a. provincies)	CE Coach / Innovatieadviseur (maatwerkaanpak per eiland)	Circulaire Bouw Aanjager/ ambassadeur provincies
		Fysieke plek voor pilots en start-ups (bedrijfsverzamelgebouw)	Circulair in het onderwijs. Aansluiten bij 'Spark the movement'
SMART-doelen	In 2024 hebben alle eilanden een Circulair inkoop- en aanbestedingsbeleid.	Elk eiland heeft in 2024 een 'centrum' (fysiek en/of netwerk) voor circulaire initiatieven.	Er worden tussen 2022-2026 tenminste 50 bedrijven/organisaties ondersteund met maatwerk o.h.g.v. kennis, innovatie & talentontwikkeling (o.a. CIRCO-TRACKS).
		Er worden tussen 2022-2026 tenminste 25 pilots en/of startende initiatieven ondersteund door een coach/adviseur.	
		Er worden 5 projecten succesvol doorontwikkeld richting IKW, Waddenfonds of andere CE-subsidies.	
raming	**€200.000**	**€600.000**	**€ 400.000**

Actielijn XIV Dat wat het eiland biedt optimaal benutten

Eilandspecifiek

- Te midden van werelderfgoed en kwetsbare natuur
- Beperkte schaal, daardoor zijn projecten economisch vaak niet rendabel
- Transport met boten
- Toerisme; 25.000 inwoners & 5.000.000 toeristen
- Zelfvoorzienendheid zit de eilanders in de genen
- Goed meetbaar (aan- en afvoer)

We benutten dat wat onze eilanden bieden zo optimaal mogelijk door in te zetten op circulaire bouwprojecten op onze eilanden, het benutten van reststromen uit bouw, groen en horeca, Wadden plasticvrij, lokale voedselproductie en streekproducten en circulaire evenementen.
In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten.

Actielijn XIV Dat wat het eiland biedt optimaal benutten					
Thema	Circulaire Bouw	Benutten reststromen bouw, groen en horeca	Wadden plastic (disposables) vrij	Lokale voedsel-productie & streek-producten	Circulaire evenementen
Inspanningen	Opzetten van een +Fonds voor circulaire bouw (i.c.m. een onrendabele toppenfonds voor wonen & maatschappelijke voorzieningen)	Grondstofstroomanalyses per eiland uitvoeren of verdiepen	Afbreekbare disposables horeca	Smaak van het huis	Circulaire evenementen ondersteunen
	Nieuwe Stelp circulair gebouwd	Green Goods Texel (II)	Plastic keten lokaal verwerken		
		Pilot Amelands Beton (geopolymeer)			
		Pilot hergebruik organische reststoffen Schiermonnikoog			
		Keukenafval Hogedrukvergister (vermalers in gootsteen)			
		Gescheiden inzameling bedrijfsafval (verkenning kansen & mogelijkheden)			
		Verkenning en ontwikkeling circulaire ambachtscentra			
		‘Kringloopwinkel’ voor bouwmaterialen			

SMART-doelen	Er wordt tussen 2022-2026 door elk eiland tenminste één circulair bouwproject uitgevoerd.	In 2023 hebben we inzicht in totale grondstof-stromen en -ketens. Elk eiland voert tenminste één pilotproject uit dat waardevol inzicht in de circulaire eilandketen verschaft. Op elk eiland wordt een (vorm van) een circulair ambachts-centrum gerealiseerd.	In 2026 zijn de eilander horeca en evenementen plastic (disposables) vrij & op tenminste 3 eilanden wordt lokaal plastic verwerkt.	Er worden tussen 2022-2026 op elk eiland circulaire lokale voedsel-productie- / streekproductinitiatieven ondersteund.	Er worden tussen 2022-2026 tenminste 10 eilander evenementen/festivals ondersteund op weg naar geheel* circulair.
raming	**€ 2.000.000**	**€ 1.200.000**	**€ 300.000**	**€ 150.000**	**€ 150.000**

Actielijn XV Slimmer omgaan met water

Eilandspecifieke uitdagingen:

- Te midden van zoutwater
- Enorme pieken in waterbehoefte door toerisme
- Deels afhankelijke van vasteland (wadleiding)

Om slimmer om te gaan met ons kostbare water zetten we in op een integraal waterplan, ondersteuning van innovatieve wateroplossingen, waterbesparing- en hergebruik.
In onderstaande overzicht staan de inspanningen die we daarvoor gaan verrichten, de SMART-doelen die we minimaal willen bereiken en een raming van de kosten.

Actielijn XV Slimmer omgaan met water			
Thema	Integraal Waterplan	Ondersteuning van innovatieve wateroplossingen	Waterbesparing- en hergebruik
Inspanningen	Inzicht en toekomstperspectief zoetwatervoorraad.	Zoete Toekomst (ondergrondse opslag van zoet water)	Opzetten van eilandbrede gedragscampagne gericht op inwoners, ondernemers en toeristen.
	Opstellen integraal waterplan per eiland	Businesscases / projecten ondersteunen richting IKW, Waddendfonds e.d. aanvragen	Opzetten subsidieregeling(en) kleine maatregelen particulieren en ondernemers (onderdeel campagne).
		Innovatieve riolering	Duurzame ondernemerskringen of vergelijkbare netwerken gericht op waterbesparing- en hergebruik faciliteren
		Klimaatadaptief (ver)bouwen	
SMART-doelen	Elk eiland heeft in 2024 een integraal waterplan met een toekomstperspectief voor de zoetwatervoorraad.	Elk eiland voert tussen 2022-2026 tenminste één innovatief (pilot)project uit o.h.g.v. zoetwaterberging, -besparing en/of -winning.	Er worden tussen 2022-2026 tenminste 50 bedrijven/organisaties ondersteund met maatwerk o.h.g.v. kennis & innovatie m.b.t. waterbesparing- en hergebruik.
		Er worden 3 projecten succesvol doorontwikkeld richting IKW, Waddenfonds of andere subsidies/fondsen.	Er is een gedragscampagne uitgevoerd waardoor inwoners, ondernemers en gasten bewuster zijn van water(schaarste) op een eiland.
			In 2026 heeft 25% van de eilander huishoudens geïnvesteerd in (kleine) waterbesparende maatregelen.
raming	**€ 250.000**	**€350.000**	**€ 400.000**

Organisatie & Governance

1. Vertrekpunt deel II Programma Waddeneilanden

In deel II van het Programma Waddeneilanden (maart 2021) wordt de ambtelijke programma-organisatie en de bestuurlijke governance beschreven. In de komende maanden wordt deze voorzet met de Directieraad en de Stuurgroep nader uitgewerkt.

Bijlage 1 Tijdlijn
Inspanningen uitgezet in de periode 2022-2026
(zie apart document)